

ПИТАННЯ ТЕОРІЇ

УДК 347.4

DOI <https://doi.org/10.32837/chc.v0i36.193>

Гуйван Петро Дмитрович,

кандидат юридичних наук, заслужений юрист України,

професор Полтавського інституту бізнесу

ORCID <https://orcid.org/0000-0003-3058-4767>

ТЕМПОРАЛЬНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ВОЛОДІННЯ ЧУЖИМ МАЙНОМ

Постановка проблеми. Багатогранність цивільно-правових відносин породжує різноманітні матеріальні права та обов'язки їхніх учасників. Так, зобов'язання можуть полягати у передачі товару, сплаті грошових коштів, виконанні робіт, наданні послуг, відшкодуванні шкоди тощо. Виконання такого зобов'язання боржником в одних випадках (наприклад, надання послуг) не впливає на речові права сторін, в інших – може відбуватися перехід права власності на товар чи кошти. Навпаки, невиконання зобов'язання досить часто позбавляє кредитора можливості отримати майно. Що ж при цьому відбувається з суб'єктивним речовим правом на таке майно? Законодавство України не акцентує уваги на стані правового титулу такого майна, але наявні цивілістичні дослідження дають підстави вважати, що відповідь на це питання значною мірою залежить від того, чи є особа, котра мусить передати майно, його власником.

З огляду на лаконічність чинного законодавства аналіз сутності повноважень незаконного фактичного володільця сьогодні відбувається переважно в доктринальній площині. Отже, після вибуття із володіння речі від власника або титульного володільця безвідносно до спливу позовної давності майно перебуває у незаконного набувача. Яке право він має на це майно та чи підлягає таке право захисту у разі порушення володіння? На жаль, хоча ці питання і отримали належне висвітлення у цивілістичній науці, однозначної відповіді на них немає, отже, вони потребують подальшого детального дослідження. Відсутність юридичної регламентації такої окупації виведе відповідні відносини за межі правового регулювання, призведе до проявів самоуправства. З іншого боку, необхідно встановити поря-

док та способи здійснення належної поведінки учасників цих відносин.

Стан дослідження теми. У наукових роботах цивілістів питання щодо володіння чужим майном зазвичай пов'язується з можливістю набуття певного права в результаті подібної окупації. Зокрема, окремі аспекти набуття права власності за давністю володіння чужим майном детально вивчалися такими науковцями, як Г.Ф. Шершеневич, Д.І. Мейєр, І.Б. Новицький, Б.Б. Черепакін, К.І. Скловський, Г.А. Гаджієв, А.І. Авласевич, В.І. Цікало, В.П. Маковій та інші. Однак окремі питання залишаються не зовсім дослідженими, отже, сучасне законодавство не дає чіткої відповіді на деякі запити реальної практики. До прикладу, не визначено правове становище володільця, коли передача майна передбачена договором, але такого виконання не відбувається. Таким чином, виникає питання: чи можна застосовувати до подібних випадків правовий режим утримання чужої речі? Також не набули однозначної оцінки сутнісні характеристики правопорушення речового права у разі неправомірної, але добросовісної окупації майна. Все це має істотний вплив на результативність нетитульного володіння і визначає належний наслідок – пожвавлення матеріального обороту як елементу побудови ринкового суспільства. Дослідження цього питання та напрацювання концептуальних рекомендацій щодо реальної природи без титульного володіння чужою річчю як одного із способів набуття власності становить мету нашої статті.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. В класичній цивілістиці свого часу було запроваджено поняття так званого посесорного володіння, яке характеризує лише сам

правового зобов'язання (скажімо, під час неповернення майна за договором позички) чи порушення речового права власника (наприклад, шляхом вибуття майна від власника проти його волі), є досить поширеними. Тут також утримання майна не має законних підстав і є порушенням права іншої особи: у першому з наведених випадків володіння, що ґрунтувалося на правочині, скінчилося, а подальше утримання речі слід кваліфікувати як таке, що не має правомірного обґрунтування. У другому ж – володіння невластника буде неправомірним від самого початку.

На відміну від ситуації, описаної вище, фактичний володілець неправомірно утримує не свою річ, а чужу, яка належить на певному титулі іншому суб'єктові. При цьому, здавалося б, статус суб'єктів не повинен змінитися: останній із втратою речі не перестає автоматично бути власником, а фактичний володілець і поготів не стає власником майна, попри те, що утримує його. Втім, якби останнє твердження було беззаперечною істиною, суспільство неодмінно зіштовхнулося б з вибуттям значної кількості майна з цивільного обороту. Адже у разі, коли власник з якоїсь причини (не може чи не хоче) не витребує свою річ, особа, що утримує її, буде як завгодно довго здійснювати повноваження володіння та користування, але не зможе вступати у зобов'язальні відносини з приводу цього майна. Такий варіант навряд чи був би на користь стабілізації майнових суспільних відносин, і законодавства різних часів переймалися цією проблемою, намагаючись її розв'язати шляхом мінімізації втрат з боку як власника, так і набувача. Цей підхід виглядає цілком розумним: закон визначає правовий статус втраченої власником речі по-різному, виходячи із наявних чинників, зокрема, суб'єктивного характеру. Тож тут ми вже не можемо казати про незмінність відповідного майнового статусу після правопорушення.

Якщо майно перебуває у особи, що незаконно вилучила його у власника чи титульного володільця або іншим шляхом набула, не маючи належних підстав для даного набуття, прийнято кваліфікувати такого утримувача як незаконного (нетитульного) володільця. Історично поняття незаконного володіння оцінювалося не однозначно. Наприклад, Г.Ф. Шершеневич вважав, що законне володіння ґрунтується на якомусь юридичному факті, котрий за законом зумовлює спосіб набуття власності, але у даному разі, з огляду на відсутність тієї чи іншої передумови, не створив його. Так, зазначив вчений, якщо одна особа отримала від іншої

в якості дарунку річ, але сам дарувальник не мав права власності, тож і не міг її передати, набувач має тільки володіння, а не право власності, але володіння законне, бо в його основі лежить дарування [5, с. 154–155]. Приблизно так же розцінювали придбання майна з дефектом права відчужувача й інші радянські та сучасні цивілісти [6, с. 222–224; 7, с. 17, 21].

Однак така позиція не отримала нормативної підтримки, і в подальшому були напрацьовані точні критерії терміну «незаконне (нетитульне) володіння» [4, с. 445]. При цьому в правовій літературі та цивільному законодавстві вже досить давно проведено розподіл незаконного володіння на добросовісне та недобросовісне. Зокрема, ще у римському праві, кваліфікація володіння як добросовісного чи недобросовісного встановлювалася залежно від того, усвідомлював (мав усвідомлювати) набувач сам факт протиправності володіння річчю чи ні [8, с. 80]. Добросовісним згідно з цією класифікацією є таке володіння (*possessio bonae fidei*), коли суб'єкт не знав і не міг знати про те, що він володіє чужою річчю. Прикладом подібного незаконного володіння майном може бути ситуація, коли покупець не мав жодних підстав вважати, що купує річ, яка не належить продавцеві. Отже, добра совість особи – це такий стан її волі, який характеризується вибачливим незнанням про об'єктивні перешкоди для досягнення поставленої юридичної мети, зокрема придбання приватного права [9, с. 81]. Відповідно, недобросовісний володілець (*malae fidei possessor*) знає або мусить знати, що він володіє чужим майном. Отже, наразі саме критерій добросовісності надає істотного значення претензіям учасників даних взаємин на набуття чи збереження приватного речового права.

Та самого формулювання правових дефініцій ще замало: часто буває необхідно встановити конкретний їхній зміст з урахуванням тих чи інших особливостей певної ситуації, що склалася. Так, із наведених визначень можна припустити, що набувач має вважатися недобросовісним і у випадках, коли він спершу на законних підставах отримав майно (наприклад, за правочином), але потім вказані підстави припинилися і воно не було повернуте. Втім, на нашу думку, доктринальне визначення недобросовісного незаконного володільця не слід тлумачити так широко. І ось чому.

Власник може вимагати повернення йому майна, яке неправомірно знаходиться у інших осіб, з допомогою або зобов'язально-правових,

пропонувалося вживати слово «зобов'язання» в широкому розумінні у сенсі цивільно-правового обов'язку [11, с. 7]. Сьогодні подібна юридична конструкція закріплена, наприклад, у ст. 400 українського Цивільного кодексу.

Водночас розуміння правового статусу нетитульного володільця винятково як цивільного обов'язку очевидно є завузьким. Трапляється, що майно надходить до власника після спливу позовної давності за вимогами про його повернення не в результаті передачі самим володільцем: воно відібране власником, надійшло випадково або від третіх осіб тощо. В такому разі немає правових підстав застосовувати положення ч. 1 ст. 267 ЦКУ. Відбувається припинення фактичного володіння поза волею володільця. Залежно від того, як повинен кваліфікуватися правовий титул незаконного володіння, буде вирішуватися і питання про його юридичні характеристики та наслідки такого припинення володіння. Крім того, відносини щодо безпідставного володіння чужим майном відбуваються не тільки після спливу, а й протягом перебігу тривалості позовного домагання власника, і на них положення коментованої норми взагалі не поширюються.

Висновки з дослідження та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. З проведеного дослідження можемо зробити певні висновки. Можна стверджувати про наявність у сучасному українському цивільному законодавстві правової підстави для нетитульного володіння чужою річчю. Це і не дивно. Адже з положень глави 31 ЦКУ, котра веде мову про регулювання нормативно санкціонованого права володіння чужим майном, ніяк не слідє її застосування винятково до титульних володільців. Отже, за великим рахунком, нетитульне володіння чужою річчю може бути віднесене до інших речових прав в контексті змісту статті 395 ЦКУ. А відповідно до ст. 396 Цивільного кодексу вказані у попередній нормі суб'єкти вправі захистити свої права усіма законними способами, в тому числі і від власника. В цьому контексті єдино продуктивним виглядає цивілістичний посил, згідно з яким чинні правові акти покликані регулювати не якесь абстрактно існуюче, випадкове явище, об'єктивний стан матерії, а конкретний соціально допустимий рівень взаємодій, які, хоча і виникли всупереч праву, з огляду на їхню специфіку заслуговують на нормативну забезпеченість та охорону.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бочкарев Ю.А. Защита владения и права владения в гражданском праве России : автореф. дисс. канд. юрид. наук. 12.00.03 Волгоград, 2007. 22 с.
2. Новицкий И.Б. Римское право. Издание 6-е, стереотипное. Москва : 1997. 245 с.
3. Тютрюмов И.М. Законы гражданские с разъяснениями Правительствующего Сената и комментариями русских юристов. Составил И.М. Тютрюмов. Книга вторая. Москва : Статут, 2004. 603 с.
4. Гражданское право. Учебник. Часть I. Издание второе, переработанное и дополн. / Под ред. А.П. Сергеева, Ю.К. Толстого. Москва : Проспект, 1997. 784 с.
5. Шершеневич Г.Ф. Учебник русского гражданского права (по изданию 1907 г.). Москва : Спарк, 1995. 556 с.
6. Черепашин Б.Б. Виндикационные иски в советском праве. Труды по гражданскому праву. Москва, 2001. С. 171–224.
7. Богачева Т.М. Признание добросовестного владения как способ защиты гражданских прав : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Москва, 2007. 22 с.
8. Омельченко О.А. Римское право. Изд. 2-е, исправ. и допол. Москва : ТОН. Остожье, 2000. 208 с.
9. Скловский К.И. Применение норм о доброй совести в гражданском праве России. *Хозяйство и право*. 2002. № 9. С. 79–94.
10. Стоякин Г.Я. Правовосстановительные санкции как меры защиты субъективных гражданских прав. *Гражданское право и способы его защиты. Сборник ученых трудов*. Вып. 33. Свердловск, 1974. С. 101–111.
11. Попов Б.В. Исковая давность. Текст и комментарий к ст. ст. 44-51 Гражданского кодекса РСФСР. Москва : Право и жизнь, 1926. 32 с.

Гуйван Петро Дмитрович

ТЕМПОРАЛЬНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ВОЛОДІННЯ ЧУЖИМ МАЙНОМ

Ця наукова праця присвячена дослідженню актуального питання стосовно правових підстав та результативності нетитульного володіння як належного юридичного явища та оформлення суспільно очікуваного результату – поживавлення матеріального обороту як елементу побудови ринкового суспільства. Проаналізовано різні аспекти сутності повноважень незаконного фактичного володільця. Визначено правове становище володільця, коли передача майна передбачена договором, але такого виконання не відбувається, з'ясовано можливість застосування до подібних випадків правового режиму утримання чужої речі. Запропоновані істотні зміни до чинного українського законодавства, які виключають змішування речових та зобов'язальних механізмів регулювання відносин щодо нетитульного утримання чужого майна. В роботі зроблено висновок про наявність у сучасному українському цивільному законодавстві правової підстави для нетитульного володіння чужою річчю, яке потребує подальшого унормування.

Ключові слова: незаконне володіння чужою річчю, добросовісний набувач.

